

Knowledge Management in Mahdiism Studies

Mahmood Maleki Rad¹

Abstract

Knowledge Management is one of the important subjects that is widely used in different fields of knowledge. The current paper includes the topics related to knowledge management in the field of Mahdiism studies. The system of Mahdiism topics, Mahdiism resources and libraries, Mahdiism studies researchers and scholars, the centers and research centers that conduct research and cultural activities in the field of Mahdiism, the produced software focusing on Mahdiism are all examples of Islamic knowledge management in the field of Mahdiism studies. This study has dealt with the system of mahdiism topics and their role in Islamic knowledge management.

Therefore, the main question of the study is that: How are the Mahdiism topics categorized and what role do they play in Islamic knowledge management?

It is clear that through strategic categorization, the new concepts and terms in the field of Mahdiism can be discovered and the richness of the Mahdiism knowledge thesaurus can be increased. Such approach can be an innovation in Mahdiism studies.

Keywords

knowledge management, information, Mahdiism, Mahdiism knowledge management.

1. Associate professor at Islamic Sciences and Culture Academy: m.malekirad@isca.ac.ir

مدیریت دانش در حوزه مطالعات مهدوی

محمود ملکی‌راد*

چکیده

«مدیریت دانش» از موضوعات مهمی است که در حوزه‌های مختلف دانشی کاربرد بسیار دارد. مقاله پیش‌رو، دربردارنده مباحثی درباره مدیریت دانش در حوزه مطالعات مهدوی است. نظام موضوعات مهدوی، منابع و کتاب‌خانه‌های مهدوی، محققین و پژوهشگران مهدویت‌پژوه، مراکز و پژوهشکده‌هایی که در حوزه مهدویت کار پژوهشی و فرهنگی انجام می‌دهند، نرم‌افزارهای تولیدشده با محوریت مهدویت، همه از مصادیق مدیریت دانش اسلامی در حوزه مطالعات مهدوی به‌شمار می‌آیند. در این مقاله به نظام موضوعات مهدوی و نقش آن‌ها در مدیریت دانش اسلامی پرداخته شده است. بر این اساس پرسش اصلی نوشتار حاضر آن است که: موضوعات مهدوی چگونه دسته‌بندی می‌شوند و در مدیریت دانش اسلامی چه نقشی دارند؟ بدیهی است از طریق دسته‌بندی‌های نظام‌مند، می‌توان مفاهیم و اصطلاحات جدید در حوزه مهدویت را کشف نموده و بر غنای اصطلاح‌نامه معارف مهدوی افزود؛ چنین رویکردی می‌تواند یک نوآوری در مطالعات مهدوی باشد.

کلیدواژه‌ها

مدیریت دانش، اطلاعات، مهدویت، مدیریت دانش مهدوی.

مقدمه

«مدیریت دانش» ابتدا با هدف کمک به سازمان‌ها و نهادهای مدیریتی برای به‌روز کردن اطلاعات‌شان به‌وجود آمد تا از طریق آن بتوانند برای بهره‌وری بیشتر با برنامه‌ریزی دقیق تصمیم‌گیری کنند و مشکلات پیش‌رو را بردارند. اما بعدها فراتر از نهادها و سازمان‌های مدیریتی، به حوزه مطالعات و پژوهش‌ها در حوزه‌های مختلف وارد شد و از این راه می‌تواند به روان‌سازی تبادل اطلاعات در زمینه‌های مختلف کمک فراوانی داشته باشد. علوم انسانی و رشته‌های مختلف آن یکی از این حوزه‌ها است که مدیریت دانش قادر است به حل مسائل و مشکلاتش و برافزایش کارایی و بهبود اثربخشی آن همت گمارد و از طریق آن می‌تواند، اطلاعات مناسب و به‌روزی را در اختیار برنامه‌ریزان و پژوهش‌گران قرار دهد؛ علاوه بر آن، در وقت و هزینه صرفه‌جویی نماید.

برای مطالعات مهدوی به‌عنوان یکی از حوزه‌های دانشی نیز می‌توان از «مدیریت دانش» استفاده کرد و از طریق آن به مراکز مهدوی پژوه و پژوهشگران این حوزه در موارد ذیل کمک کرد:

الف) شناخت و معرفی مراکز و پژوهشکده‌های مهدوی پژوه و ایجاد هم‌افزایی میان آنها؛ ب) تلاش برای به‌ثمررساندن پژوهش‌های بنیادی و اثرگذار در حوزه مطالعات مهدوی؛ ج) پرهیزدادن مراکز از موازی‌کاری و جلوگیری از تحقیقات و پژوهش‌های تکراری؛ د) نشان‌دادن پتانسیل موجود در مراکز مهدوی در مواجهه با شبهات و چالش‌های پیش‌رو.

با توجه به نکات یادشده، پژوهش درباره مدیریت دانش در حوزه مطالعات مهدوی یک امر ضروری است؛ گرچه تاکنون درباره موضوع یادشده در حوزه مهدویت، کارهای متعددی نیز صورت گرفته است که هر کدام به نوبه خود نوعی مدیریت اطلاعات در این حوزه است. لیکن مهم‌ترین نقیصه آنها عدم تبعیت از یک سازوکار استاندارد و همانند است. بهترین کاری که تاکنون در این حوزه صورت گرفته، تدوین اصطلاح‌نامه معارف مهدوی است که می‌تواند بستر مناسبی برای مدیریت دانش در این حوزه باشد.^۱ مقاله حاضر می‌تواند بخش موضوع‌یابی آن را تکمیل نماید.

1. <http://wiki.islamicdoc.org/mahdavi>.

مبحث اول: مباحث مقدماتی

۱. تبیین مسأله

«مدیریت دانش» ابزار مهمی است که می‌تواند در روان‌سازی تبادل اطلاعات نقش داشته باشد. بنابراین استفاده از آن در حوزه‌های مختلف پژوهشی دارای کاربرد است. اعتقاد به منجی موعود (مهدویت)، ریشه در اعماق تاریخ بشریت دارد. شاهد بر آن، وجود متون مقدس ادیان مختلف مبنی بر آمدن منجی در آخرالزمان است که با آمدنش رسالت‌های آسمانی با همه اهدافش در زمین تحقق خواهد یافت. این باور در اسلام فراتر از گروه‌ها و فرقه‌ها مطرح شده و در حقیقت؛ اعتقادی اسلامی است که توسط رسول گرامی اسلام ﷺ مورد تأکید قرار گرفته است. مؤید این سخن روایات بسیاری است که همه فرق و مذاهب اسلامی از پیامبر ﷺ در ارتباط با این عقیده نقل کرده‌اند.

پژوهش در ابعاد مختلف این اندیشه می‌تواند اضلاع گوناگون این مسأله را تشریح کند و به‌عنوان نقشه راه می‌توان در ترسیم چشم‌انداز آینده تمدن اسلامی از آن بهره گرفت.

با عنایت به اهمیت این موضوع، محققین و پژوهشگرهای مختلفی درصددند تا درباره اندیشه مهدویت و ابعاد مختلف آن، تحقیق کنند. معرفی این مراکز و تبیین اضلاع مختلف کارهای آنان می‌تواند به مراکز دیگر و محققین کمک نماید تا با بهره‌گیری از تجارب به‌دست آمده در تحقیقات بعدی، کارهای ارزشمندی به جامعه عرضه شود.

مدیریت دانش در حوزه مهدویت الزاماتی دارد که ایجاد بستر مناسب برای مدیریت دانش‌های صریح و ضمنی در این حوزه از ضرورت‌های آن است. در این بستر دانش اندوخته‌شده در نزد افراد، مراکز و پژوهشگرهای مهدوی می‌تواند در زمان مناسب در دسترس پژوهشگران و دیگر مراکز قرار گیرد تا در پژوهش‌های بعدی استفاده گردد.

هر یک از محورهای ذیل می‌توانند در مدیریت دانش مهدوی نقش ایفا نمایند:

الف) موضوع‌شناسی؛ ب) منابع و کتاب‌خانه‌های مهدوی؛ ج) محققین و پژوهشگران

مهدویت پژوه؛ د) مراکز و پژوهشکده‌هایی که در زمینه مهدویت کار پژوهشی و فرهنگی انجام می‌دهند؛ ه) نرم‌افزارهای تولیدشده در عرصه فعالیت‌های مهدوی. بی‌شک هر یک از موارد یادشده، می‌تواند در مدیریت دانش مهدوی مؤثر باشد و به روان‌سازی تبادل اطلاعات در این حوزه کمک نماید. با عنایت به این‌که بررسی تک‌تک موارد یادشده فراتر از ظرفیت یک مقاله است؛^۱ بدین سبب در این مقاله تنها «نظام موضوعات مهدوی» بررسی می‌شود. بدون تردید توجه به این موضوعات در ایجاد نظام واژگانی مهدویت (اصطلاح‌نامه معارف مهدوی) ضروری است.

۲. ضرورت و اهداف تحقیق

«مدیریت دانش» در حوزه مطالعات مهدوی از چند جهت دارای ضرورت است: الف) هم‌افزایی بیشتر مراکز پژوهشی مهدوی و جلوگیری از موازی‌کاری. ب) امکان استفاده بهتر از تجارب و خبرگی دیگران در عرصه پژوهش مهدوی و انتقال آن به نسل‌های بعدی. با انجام «مدیریت دانش» در حوزه مطالعات مهدوی می‌توان اهداف ذیل را دنبال کرد: الف) بهره‌وری بیشتر از نیروهای کارآمد در امر تحقیق و پژوهش در مطالعات مهدوی.

- ب) ارائه خدمات پژوهشی مناسب و آسان با ضریب اطمینان بالا به محققین مهدوی.
- ج) صرفه‌جویی در وقت و جلوگیری از تکرار اشتباهات و دوباره‌کاری‌ها.
- د) تشخیص به‌هنگام خلاها و کمبودها در حوزه مطالعات و پژوهش‌های مهدوی.
- ه) انتقال کارآمد و مؤثر پژوهش‌های انجام‌یافته مهدوی به جامعه مخاطب.
- و) ایجاد رضایت در مخاطبان با تقویت آنان در مقابل شبهات مرتبط با مهدویت.

۱. ان‌شاءالله در مقالات بعدی، ابعاد دیگر از موارد یادشده، مورد بحث و گفتگو قرار می‌گیرد.

ز) برانگیختن روح خلاقیت و نوآوری در پژوهشگران مهدوی.
 ح) تلاش برای ایجاد زمینه‌های لازم برای بهبود اشتراک دانش برای دانش پژوهانی که می‌خواهند در زمینه اندیشه مهدویت کارهای پژوهشی انجام بدهند.
 ط) تبیین و تعمیق معارف مهدوی در حوزه‌های مختلف.
 ی) پیرایش و پالایش معارف اصیل مهدویت.

۳. مفهوم‌شناسی

۳-۱. مدیریت دانش

از مدیریت دانش (Knowledge Management) (در دسترس قرار دادن نظام‌مند اطلاعات و اندوخته‌های علمی) با رویکردهای مختلف تعاریف گوناگونی شده است. بیشتر تعاریف معطوف به نقش و کارکرد مدیریت دانش در ارتباط با نهادها، سازمان‌ها و شرکت‌ها برای بهره‌وری بیشتر آن‌هاست.

واتسن (Watson) در تعریف مدیریت دانش می‌گوید: «مدیریت دانش عبارت است از: اکتساب، ذخیره‌سازی، بازیابی، کاربرد، تولید و بازننگری دارایی‌های دانشی سازمان به سبکی کنترل‌شده که در چهار حوزه فعالیت می‌کند: ۱. کسب دانش (شامل یادگیری، خلق و شناسایی) ۲. تجزیه و تحلیل دانش (شامل ارزیابی و اعتبارسنجی) ۳. حفظ دانش (شامل سازمان‌دهی و نمایش و نگهداری) ۴. استفاده از دانش (شامل کاربرد، انتقال و تقسیم)» (اخوان و جودی، ۱۳۹۳: ص ۱۳).

«دانپورت و پروساک مدیریت دانش را مفهومی برای توصیف فرآیندهایی دانسته‌اند که از طریق آنها سازمان به توسعه، سازماندهی و به اشتراک‌گذاری دانش با هدف دستیابی به مزیت رقابتی می‌پردازد» (اخوان و باقری، ۱۳۹۵: ص ۱۷).

در برخی از تعاریف، بر استفاده از فناوری اطلاعات در مدیریت دانش تأکید شده و «مدیریت دانش را اشتراک و یکپارچه‌سازی دانش و مهارت درون و میان بخش‌های سازمانی از طریق فناوری اطلاعاتی دانسته‌اند» (همان: ۱۷).

در حقیقت، «مدیریت دانش به‌عنوان ابزار مدیریتی، مسئول اجرا و ارزیابی هدف‌مند دانش است که در نهایت به توسعه سازمان با استفاده از دانش داخلی و خارجی برای افزایش کارایی لازم منجر می‌شود. به منظور اجرای استراتژی‌های دانشی، مدیریت دانش تمامی ظرفیت‌های انسانی، سازمانی و فناوری مناسب برای بهینه‌نمودن رقابت و ارتقای استعداد جمعی در سطح سازمان را به کار می‌گیرد» (اخوان و جودی، ۱۳۹۱: ص ۱۸).

بنابراین «مدیریت دانش»، فرایندی است که به سازمان‌ها، نهادها و مراکز پژوهشی کمک می‌کند تا اطلاعات مهم را پیدا کنند و در پرتو آن به حل مشکلات پردازند و از این جهت «مدیریت دانش» به‌معنای در دسترس قرار دادن نظام‌مند اطلاعات و اندوخته‌هایی است که در اختیار افراد نیازمند، مانند پژوهشگران گذاشته می‌شود تا آنها بتوانند به منظور بازدهی بیشتر و دسترسی به اطلاعات آسان‌تر، در کار پژوهش از آن کمک گیرند.

۲-۳. مهدویت

مهدویت، از واژه مهدی گرفته شده و صفتی منسوب از مهدی است؛ یعنی، این واژه دو گونه استعمال می‌شود: یکی به صورت مصدر جعلی با این توضیح که هر وصفی که «یای» مشدد و «تا» (یت) به آن اضافه شود، تبدیل به مصدر می‌شود. مثل عالمیت، حاکمیت. مهدویت در اصطلاح به‌معنای فکر، ایده و رفتاری است که درباره حضرت مهدی ۷ است. منظور از مهدویت در این نوشتار، اندیشه‌ای است که بر محور باور به امام مهدی ۷ و مباحث مربوط به آن شکل گرفته باشد.

مبحث دوم: نظام موضوعات مهدوی

در منابع و متون اسلامی مسأله «مهدویت» مورد توجه جدی قرار گرفته و در این‌باره روایات بسیاری در منابع حدیثی نقل گردیده است؛ به گونه‌ای که پیش از تولد حضرت مهدی ۷

روایات متعددی وارد شده و اصحاب پیامبر ۹ و ائمه ۷ با سؤالات متعدد از آن پرس و جو می کردند (نعمانی، ۱۳۹۷ق: ص ۲۲۹ - ۲۳۳).

بنابراین مهدویت از موضوعات دینی همواره مورد اقبال فرهیختگان و دین پژوهان بوده است. در دوره معاصر، از طرفی با پیشرفت علم و تکنولوژی، سؤالات و شبهات جدیدی در عرصه مسایل دینی به ویژه مهدویت مطرح گردیده و از طرف دیگر با پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی و پیروی آن از اندیشه مهدویت، عرصه های جدیدی از مباحث مهدویت فراوری اندیشمندان گشوده شده و این مباحث حتی در میان توده های مردم نیز جایگاه مهمی یافته و با اقبال عمومی مواجه گردیده است. گاه این اقبال عمومی مورد سوء استفاده بدخواهان و کج اندیشان قرار گرفته و با برداشت های غلط و به دور از حقیقت و واقعیت، آسیب های جدی را به این باور وارد می کنند که جبران آن دشوار خواهد بود.

تبیین صحیح این اندیشه از یک طرف و پاسخ گویی شبهات در این زمینه از طرف دیگر، نیازمند پژوهش در ابعاد متنوع معارف مهدوی است. تحقق این امر مبتنی بر شناسایی موضوعات و مسائل پژوهشی پیرامون آن خواهد بود.

بی شک شناسایی این موضوعات و دسته بندی آنها از چند جهت مهم است که مهم ترین آن تقویت نظام مفهومی؛ یعنی اصطلاح نامه مهدوی است. علاوه بر این، می تواند کمک شایانی به محققین و دانش پژوهان نماید، به خصوص کسانی که نیازمند انتخاب موضوع پایان نامه هستند و از این جهت به روان سازی تبادل اطلاعات که هدف اصلی مدیریت دانش است منجر خواهد شد و در نتیجه، مدیریت دانش مهدوی شکل خواهد گرفت. بنابراین ضروری است موضوعات مهدوی در حوزه های مختلف شناسایی و دسته بندی مناسبی شوند.

بر این اساس، در ادامه به مهم ترین موضوعات مهدوی در چند حوزه اشاره می شود.^۱

۱. در تنظیم و تهیه برخی از موضوعاتی که در این نوشته آمده از موضوعات پیشنهادی مؤسسه آینده روشن استفاده شده است.

موضوعات پیرامون مهدویت را می‌توان بر دو دسته کلی برون‌دینی و درون‌دینی تقسیم نمود:

۱. موضوعات برون‌دینی یا بین‌الادیانی؛ ۲. موضوعات درون‌دینی.

۱. موضوعات برون‌دینی یا بین‌الادیانی

اعتقاد به منجی موعود، ریشه در اعماق تاریخ بشریت دارد. شاهد بر آن، وجود متون مقدس ادیان مختلف مبنی بر آمدن منجی در آخرالزمان است. باور به منجی موعود (مهدویت) در حقیقت، تبلور یک الهام فطری است که مردم از دریاچه آن، علی‌رغم دیدگاه‌های مختلف و نگرش‌های متفاوت عقیدتی، روز موعود را روزی می‌بینند که رسالت‌های آسمانی با همه اهدافش در زمین تحقق می‌یابد و راه ناهمواری که در طول تاریخ برای انسان دشوار بود، پس از رنج بسیار هموار می‌شود. حتی انتظار روز موعود اختصاص به ایمان آورندگان به غیب ندارد، بلکه دیگران هم به چنین روزی چشم دوخته‌اند تا آن‌جا که پرتو این خواسته، مکتب‌هایی را هم که به هیچ‌وجه زیربار مسایل غیبی نمی‌روند؛ فرا گرفته است. «ما به خوبی درمی‌یابیم که دل‌مشغولی به امید صلح و هم‌زیستی و این احساس در سراسر تاریخ و در میان همه اقوام و ملل از دغدغه‌ها و مسایل بشری بوده است و هنگامی که دین، این وجدان عمومی را تأیید می‌کند و تأکید دارد که زمین پس از لبریز شدن ظلم و ستم پر از عدل و داد خواهد شد؛ به آن احساس عمومی، ارزش عینی می‌بخشد و آن را تبدیل به یک ایمان محکم می‌کند؛ ایمان به آینده و سرنوشت محتوم انسان؛ این ایمان، نه تنها مایه تسلی و آرامش خاطر است بلکه منشأ امید و منشأ مقاومت نیز هست (صدر، ۱۴۱۷ق: ص ۵۴).

بنابراین، اندیشه منجی موعود در کلیت خود اندیشه‌ای جهان‌شمول و فراگیر است و همه ادیان توحیدی و حتی غیرتوحیدی بر آن اتفاق نظر دارند. بحث و بررسی پیرامون منجی موعود ادیان از طرفی می‌تواند در تحکیم، تثبیت و تقویت موعودباوری اسلامی (اندیشه مهدویت) کمک کند و از طرف دیگر، موجب هم‌گرایی ادیان بر محور منجی موعود جهانی خواهد شد.

مهم ترین موضوعات برون دینی یا بین‌الادیانی عبارتند از:

۱. اندیشه نجات‌بخشی و امید به حکومت جهانی ^۱		
۲. ریشه‌های اندیشه نجات‌بخشی		
۳. ضرورت وجود منجی		
۴. اندیشه نجات‌بخشی در	۱. آیین بودایی	۳. آیین هندو
شرایع قبل از اسلام (صادق)	۲. آیین زردشتی	۴. آیین صابئین
تهرانی، ۱۳۹۲: ص ۲۶-۷۷)		۵. آیین یهودیت
		۶. آیین مسیحیت
۱. منجی نوعی		
۲. منجی فردی		۵. گونه‌شناسی منجی موعود در ادیان
الف) منجی فردی مشخص با ویژگی‌های خاص		
ب) منجی فردی نامشخص با ویژگی‌های عام		
۱. به‌لحاظ باوری و اعتقادی		۳. به‌لحاظ هنجاری و رفتاری
۲. به‌لحاظ ارزشی و اخلاقی		۴. به‌لحاظ سیاسی و اجتماعی
۱. موعودباوری و فلسفه تاریخ		۵. موعودباوری و مناسبات تمدن‌ها و ادیان
۲. موعودباوری و معنابخشی به زندگی		۷. موضوعات میان‌رشته‌ای پیرامون موعودباوری
۳. موعودباوری و آرامش روانی		۷. موعودباوری و عدالت اجتماعی
۴. موعودباوری و فلسفه سیاسی		۸. موعودباوری و حقوق بشر

۱. لازم به یادآوری است با توجه به رویکرد مسأله‌محوری در تنظیم و تبیین موضوعات، به‌صورتی که مسائل و موضوعات در این مقاله مطرح شده‌اند، در اغلب موارد در منابع یافت نمی‌شوند. برداشت نویسنده این مقاله از کلیات مطالبی است که در منابع مرتبط آمده‌اند. لذا نمی‌توان در آدرس‌دهی صفحه مشخصی را از منابع معرفی شده اعلان نمود. بدین جهت از آدرس‌دهی درون‌متنی خودداری شده و در پاورقی برای اغلب موضوعات استخراج شده از کتب، تنها به نویسنده و نام اثر اشاره می‌شود و در فهرست منابع، اثر به‌صورت کامل معرفی خواهد شد.

۲. موضوعات درون‌دینی

باور به منجی موعود در اسلام در قالب اندیشه مهدویت مطرح شده است. اعتقاد به مهدویت، ریشه در اعماق تاریخ اسلام دارد و در حقیقت اعتقادی اسلامی است که توسط رسول گرامی اسلام ۹ و ائمه معصومین ۷ مورد تأکید قرار گرفته است. مؤید این سخن روایات بسیاری است که اهل تسنن و شیعه از پیامبر ۹ در ارتباط با این عقیده نقل کرده‌اند. بدین سبب پژوهش پیرامون مهدویت از گذشته در میان مسلمانان رواج داشته و فرهیختگان بسیاری - از امامیه و اهل تسنن - در مورد آن کتاب‌هایی را تألیف نموده‌اند (گنجی شافعی، ۱۴۰۴ق: ص ۱۳-۳۱ و صدوق، ۱۳۹۵ق، ج ۱: ص ۴۵-۸۲).

با انجام پژوهش پیرامون این دسته از موضوعات می‌توان به اهداف ذیل دست یافت:
الف) تبیین و تعمیق معارف مهدویت در حوزه‌های مختلف قرآنی، حدیثی، کلامی، سیاسی، اجتماعی و مانند آن.

ب) شناخت بایسته‌های مهدویت پژوهی در حوزه‌های مختلف یادشده.

مهم‌ترین موضوعات درون‌دینی عبارتند از:

یک. موضوعات قرآنی

مفسران قرآن کریم، اندیشه مهدویت را همواره مورد توجه قرار داده و در ذیل برخی از آیات با کمک روایات، پیرامون آن مطالبی را تألیف کرده‌اند. برخی از این موضوعات عبارتند از:^۱

موضوعات قرآنی			
۱	امام مهدی ۷ از منظر مفسران: الف) مفسران اهل تسنن؛ ب) مفسران شیعی	۸	ظهور و سقوط تمدن‌ها از منظر قرآن
۲	آیات مهدویت، جمع‌آوری و دسته‌بندی	۹	وضعیت ادیان در آینده جهان از منظر قرآن
۳	روش قرآن در معرفی امام مهدی ۷	۱۰	مهدویت و سنت‌های الهی در قرآن

۱. سیوطی، ۱۴۰۴ق، ج ۴: ص ۲۱۵ و طوسی، بی‌تا، ج ۳: ص ۳۸۶ و ج ۵: ص ۲۰۹.

موضوعات قرآنی		
جامعه ایده‌آل از منظر قرآن و مقایسه آن با حکومت امام مهدی ۷	۱۱	موانع تحقق عدالت فراگیر از منظر قرآن
بررسی تطبیقی آیات مهدوی در قرآن با منجی در تورات و انجیل	۱۲	نگاه عیسوی به مهدویت در تفاسیر اهل سنت و تحلیل و نقد آن
آینده جهان از منظر قرآن	۱۳	ظهور، رجعت و قیامت از منظر قرآن کریم
رجعت از منظر قرآن کریم		

دو. موضوعات حدیثی

الف) موضوعات حدیثی از منظر احادیث و روایات اهل تسنن^۱

جایگاه اعتقاد به مهدویت از منظر روایات اهل تسنن	۱۴	ابدال، اوتاد و نجبا در روایات اهل سنت
آثار اعتقاد به مهدویت از منظر روایات اهل تسنن: الف) آثار فردی، ب) آثار اجتماعی	۱۵	یاران امام مهدی ۷ در روایات اهل سنت
دیدگاه اهل سنت در مورد امام مهدی ۷ از منظر روایات. ^۲	۱۶	رجعت از منظر اهل سنت
مهدی شخصی یا نوعی در روایات اهل سنت	۱۷	ارتباط امام مهدی ۷ و حضرت عیسی ۷ در روایات اهل سنت
بررسی حدیث (لامهدی الا عیسی بن مریم) در روایات اهل سنت	۱۸	ارتباط دجال و حضرت عیسی ۷ در روایات اهل سنت

۱. طبرانی، ۱۳۹۸ق، ج: ۸، ص ۱۷۹؛ متقی هندی، ۱۴۱۹ق، ج: ۱۲، ص ۳۳؛ ج: ۱۴، ص ۱۹۸؛ ابن حنبل، ۱۴۱۵ق، ج: ۵، ص ۱۰۶؛ سیوطی، ۱۴۲۴ق، ج: ۲، ص ۷۸؛ حاکم نیشابوری، ۱۴۲۰ق، ج: ۴، ص ۵۰۱؛ مقدسی شافعی، ۱۴۲۴ق، ص ۲۹۲ و گنجی شافعی، ۱۴۰۴ق، ص ۳۱.

۲. مقاله‌ای با عنوان «عقیده اهل السنة والأثر فی المهدی المنتظر» چاپ شده در مجله جامعه اسلامی، ش ۳، ۱۳۸۸ق و مقاله «الرد علی من أنکر أحادیث المهدی» چاپ شده در مجله الجامعة الإسلامية، ش ۴۵، ص ۱۴۰۰ق.

۶	بررسی نسب امام مهدی ۷ در روایات اهل سنت	۱۹	سیره امام مهدی ۷ در روایات اهل سنت
۷	بررسی و تحلیل حدیث «اسمه اسمی و اسم ایبه اسم ابی» در احادیث اهل سنت	۲۰	بررسی فتوحات امام مهدی ۷ در روایات اهل سنت
۸	ویژگی‌های ظاهری امام مهدی ۷ در روایات اهل سنت	۲۱	حکومت جهانی امام مهدی ۷ در روایات اهل سنت
۹	نشانه‌های ظهور در روایات اهل سنت	۲۲	شهادت یا رحلت امام مهدی ۷ در روایات اهل سنت
۱۰	تعیین وقت ظهور از منظر روایات اهل سنت	۲۳	جانشینان امام مهدی ۷ در روایات اهل سنت
۱۱	سیر حوادث ظهور در روایات اهل سنت	۲۴	سرانجام شیطان در روایات اهل سنت
۱۲	هدف قیام امام مهدی ۷ از منظر روایات اهل سنت	۲۵	ارتباط روایات اشراط الساعة و امام مهدی ۷
۱۳	راه‌های شناخت امام مهدی ۷ از مدعیان مهدویت از منظر روایات اهل سنت	۲۶	پایان جهان در روایات اهل سنت

ب) موضوعات حدیثی از منظر روایات و احادیث شیعه امامیه^۱

۱	ولادت امام مهدی ۷ از منظر روایات	۱. نسب پدری حضرت مهدی ۷ ۲. مادر امام زمان ۷ (اسامی، القاب و نسب) ۳. شاهدان ولادت حضرت مهدی ۷ ۴. چگونگی ولادت حضرت مهدی ۷ ۵. علل مخفی بودن ولادت حضرت مهدی ۷ ۶. شباهت ولادت حضرت مهدی ۷ با پیامبران
---	----------------------------------	---

۱. کلینی، ۱۴۰۷ق، ج: ۱، ص: ۳۳۸؛ نعمانی، ۱۳۹۷ق: ص: ۲۱۴؛ صدوق، ۱۳۹۵ق، ج: ۱، ص: ۲۸۸؛ اربلی، ۱۴۰۳ق، ج: ۲، ص: ۵۲۸ و مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج: ۵۱، ص: ۶۵-۱۵۸.

۷. کودکی حضرت مهدی 7		
۸. نماز بر پیکر پاک پدر توسط حضرت مهدی 7		
۱. ادله اثبات امامت حضرت مهدی 7 ۲. آغاز امامت حضرت مهدی 7 ۳. رد استبعاد امامت در کودکی	۲ امامت امام مهدی 7 از منظر روایات	
۱. آثار فردی مهدی باوری از دیدگاه روایات ۲. آثار اجتماعی مهدی باوری از دیدگاه روایات	۳ آثار مهدی باوری از منظر روایات	

۴. مهدی نوعی یا شخصی از منظر روایات.

۵. توقیعات، کلمات و سخنان امام مهدی 7.

۶. تحلیل و بررسی ادعیه و زیارات مرتبط با امام زمان 7.

۷. ویژگی‌های امام مهدی 7 از منظر روایات

الف) ویژگی‌های عام	ب) ویژگی‌های خاص
۱. عصمت حضرت مهدی 7	۱. دوازدهمین امام
۲. علم حضرت مهدی 7	۲. القاب و کنیه‌های حضرت مهدی 7 (بقیه الله، مهدی، قائم و...)
۳. عرضه اعمال بر حضرت مهدی 7	۳. ویژگی‌های خاص جسمانی حضرت مهدی 7
۴. واسطه فیض بودن حضرت مهدی 7	۴. غیبت
۵. حجت الهی بودن حضرت مهدی 7	۵. طول عمر
	۶. ظهور
	۷. تشکیل حکومت جهانی به دست حضرت مهدی 7
	۸. عدالت گستری حضرت مهدی 7
	۹. شباهت‌های حضرت مهدی 7 با انبیا و اولیای الهی

۸. غیبت از منظر روایات

موضوعات عام غیبت	
۱. حقیقت و پیشینه غیبت از منظر روایات	۵. چگونگی غیبت
۲. سابقه غیبت در امم گذشته	۶. فایده امام غایب
۳. زمینه‌سازی برای غیبت حضرت مهدی ۷	۷. انواع غیبت
۴. دلایل غیبت از منظر روایات	
غیبت صغری	
۱. آغاز و شروع غیبت صغری	۸. هدایت تشریحی امام زمان ۷ در غیبت صغری
۲. مکان غیبت صغری	۹. توقیعات امام زمان ۷ در غیبت صغری
۳. اوضاع سیاسی و اجتماعی در زمان غیبت صغری	۱۰. نقش امام زمان ۷ در حفظ کیان شیعه در غیبت صغری
۴. فلسفه غیبت صغری	۱۱. چگونگی ارتباط امام زمان ۷ با شیعیان در غیبت صغری
۵. نواب اربعه در غیبت صغری	۱۲. چگونگی ارتباط مردم با امام زمان ۷ در غیبت صغری
۶. ارتباط شیعیان با نواب در غیبت صغری	۱۳. مدعیان نیابت خاصه
۷. ملاقات با امام زمان ۷ در غیبت صغری	۱۴. انحرافات در غیبت صغری
غیبت کبری	
۱. زمان شروع غیبت کبری	۱۱. هدایت باطنی امام زمان ۷ در غیبت کبری
۲. تفاوت غیبت صغری با غیبت کبری	۱۲. هدایت تشریحی امام زمان ۷ در غیبت کبری
۳. فلسفه و علل غیبت کبری	۱۳. حقوق امام مهدی ۷ بر مردم
۴. ویژگی‌های غیبت کبری	۱۴. وظایف مردم در قبال امام زمان ۷ در غیبت کبری
۵. چگونگی زندگی امام زمان ۷ در غیبت کبری	۱۵. نواب عام امام زمان ۷ در غیبت کبری

۶. ازدواج یا عدم ازدواج حضرت مهدی ۷	۱۶. شرایط نواب عام (ولی فقیه)
۷. اماکن منسوب به حضرت مهدی ۷	۱۷. وظایف مردم در ارتباط با نواب عام
۸. امکان یا عدم امکان تشریف به محضر حضرت در غیبت کبری	۱۸. وظیفه نواب عام در زمان غیبت
۹. چگونگی ارتباط با امام مهدی ۷ در غیبت کبری	۱۹. تشکیل حکومت و دلایل مشروعیت آن در عصر غیبت
۱۰. توقیعات حضرت در غیبت کبری	۲۰. تشکیل حکومت توسط ولی فقیه

۹. انتظار از منظر روایات

۱. مفهوم، فضیلت و پیشینه انتظار	۱۱. نقش اعتقاد به امام غایب در زندگی منتظران
۲. نقش انتظار در زندگی مردم	۱۲. اصول و مبانی اعتقادی جامعه منتظر و نقش آن در زندگی منتظران
۳. ویژگی‌های منتظران	۱۳. اصول و مبانی اخلاقی جامعه منتظر و نقش آن در زندگی منتظران
۴. وظایف منتظران	۱۴. بایسته‌های اخلاقی یاران امام مهدی ۷
۵. مقام و منزلت منتظران	۱۵. نقش انتظار در تعالی جامعه منتظر
۶. فلسفه، آداب و آثار انتظار	۱۶. نقش انتظار در تعالی روحی و اخلاقی خانواده
۷. انواع انتظار	۱۷. نقش انتظار در تعالی روحی و اخلاقی زمینه‌سازان ظهور
۸. ویژگی‌های اعتقادی، اخلاقی و رفتاری جامعه منتظر	۱۸. ابعاد تربیتی ادعیه مربوط به امام زمان ۷ و نقش آن در زندگی منتظران
۹. جامعه منتظر و قیام‌های پیش از ظهور از منظر روایات	۱۹. نهادهای اجتماعی در عصر انتظار و نقش آنها در زندگی منتظران
۱۰. کارکردهای فردی و اجتماعی انتظار	۲۰. آسیب‌شناسی جامعه منتظر از منظر روایات

۱۰. ظهور امام مهدی 7 از منظر روایات

۱. شرایط ظهور از دیدگاه روایات		۷. علم حضرت مهدی 7 به زمان ظهور					
۲. نشانه‌های ظهور از منظر روایات		۸. عدم جواز تعیین وقت برای ظهور					
۳. تفاوت شرایط با نشانه‌های ظهور		۹. وضعیت دین‌داری در آستانه ظهور					
۴. موانع ظهور از منظر روایات		۱۰. مفهوم آخرالزمان					
۵. نمادین یا واقعی بودن نشانه‌های ظهور		۱۱. وضعیت قیام‌ها در آستانه ظهور					
۶. بدا و نشانه‌های ظهور از منظر روایات		۱۲. ظهور و قیام					
۱	کیات						
الف) نشانه‌ها و علایم حتمی		۱. صیحه آسمانی	۴. خسف بیداء				
		۲. سفیانی	۵. قتل نفس زکیه				
		۳. یمانی					
ب) نشانه‌ها و علایم غیر حتمی		۱. دجال	۵. کف آسمانی				
		۲. بلایای طبیعی	۶. خراسانی				
		۳. یاجوج و ماجوج	۷. شعیب بن صالح				
		۴. سیدحسنی	۸. پرچم‌های سیاه				
۲	نشانه‌ها و علایم ظهور						
۳	بررسی روایات و تحلیل آنها درباره	سفیانی	سیدحسنی	یمانی	شعیب بن صالح	پرچم‌های سیاه	
		دجال	خراسانی	خسف بیدا	قتل نفس زکیه	صیحه آسمانی	
		گسترش ظلم و فساد					
		۱. جداسازی احادیث ملاحم از احادیث نشانه‌های ظهور					
		۲. تعیین وقت برای ظهور از منظر روایات					
		۳. نشانه‌های ظهور و اشراف الساعه					
		۴. چگونگی آغاز و محل ظهور					
		۵. چگونگی برخورد امام زمان با دشمنان در هنگام ظهور					
		۶. نقش و جایگاه مردم در ظهور					
		۷. نزول حضرت عیسی مسیح 7 و نقش آن حضرت					

۸. آفات و آسیب‌های تعیین وقت برای ظهور و راه‌های مقابله با آن		
۵. رجعت پیامبران و ائمه 7	۱. سابقه رجعت	۹. ظهور و رجعت
۶. مدت دوران رجعت	۲. فلسفه رجعت	
۷. رابطه رجعت و قیامت	۳. مفهوم و دلایل رجعت	
	۴. چگونگی رجعت	
۳. جنگ‌ها و کشتارها	۱. وضعیت فرهنگی	۱۰. جهان در آستانه ظهور
۴. وضعیت سرزمین‌ها (شام، عراق، حجاز و ایران)	۲. وضعیت دینی	
۱. تحلیل و تبیین قیام به شمشیر		۱۱. ظهور
۲. بررسی روایات فتوحات امام مهدی 7		
۳. بررسی و تحلیل چگونگی غلبه امام مهدی 7 بر قدرت‌های جهانی		
۱. ویژگی‌های حکومت جهانی		۱۲. حکومت جهانی
۲. اهداف حکومت جهانی		
۳. سیره حکومتی حضرت مهدی 7		
۴. جایگاه رهبری در حکومت جهانی		
۵. حکومت جهانی و تکامل عقل و علم		
۶. نقش فناوری در حکومت جهانی		
۷. حکومت جهانی و امدادهای غیبی		
۸. حکومت جهانی و غلبه اسلام		
۹. دین در عصر ظهور (امر جدید، کتاب جدید، قضاوت جدید، سنت جدید، سلطان جدید)		
۱۰. حکومت جهانی و اهل کتاب		

۱۱. جایگاه و نقش مردم در حکومت جهانی			
۱۲. نقش جوانان در حکومت مهدوی			
۱۳. نقش زنان در حکومت مهدوی			
۱۴. بررسی روایات مدت حکومت امام مهدی ۷			
۱۵. بررسی روایات محل حکومت امام مهدی ۷			
۱۶. جانشینان امام مهدی ۷			
۱۷. وضعیت جهان قبل از برپایی قیامت، حکومت صالحان			

سه. موضوعات کلامی^۱

موضوعات کلامی به دو بخش عام و خاص تقسیم می‌شوند. در بخش عام به برخی از موضوعات مرتبط با اصل امامت و ضرورت آن، اشاره شده است و در بخش خاص به موضوعات مرتبط با امام مهدی ۷ اشاره گردیده است.

۱. اهمیت و ضرورت بحث از امامت			الف) کلیات درباره امامت	
۲. امامت در اندیشه اهل سنت				
۳. امامت در اندیشه فرق شیعی	۱. امامیه	۲. زیدیه		۳. اسماعیلیه
۱. ضرورت وجود امام در هدایت باطنی برای تکامل مردم (ادله عقلی و نقلی)	۴. ضرورت وجود امام از منظر نظام تکوین			
۲. ضرورت شیعه امامیه	۱. حفظ دین (تبیین ابعاد مختلف دین، وجود امام در آموزش دین به پیروان و مبارزه با بدعت‌ها و تحریف‌ها)	۲. ضرورت نظام تشریح		

۱. کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۱: ص ۳۳۸؛ مفید، ۱۴۱۳ق: ص ۷۷؛ طوسی، ۱۴۱۱ق: ص ۱۶۴ و ۳۳۶ و صدوق، ۱۳۹۵ق، ج ۱: ص ۱۰ - ۱۲۷.

<p>۲. رهبری نظام سیاسی و اجتماعی به هدف برقراری و اجرای احکام الهی در جامعه</p>			
<p>۱. مفهوم عصمت</p>	<p>۱. عصمت</p>		
<p>۲. ضرورت عصمت (ادله عقلی و نقلی)</p>			
<p>۳. منشأ عصمت (موهبی یا اکتسابی بودن آن، عصمت و اختیار و عصمت و علم)</p>			
<p>۱. کیفیت علم امام (حضور، حصولی، لدنی، اکتسابی و تمایز علم امام از افراد دیگر).</p>	<p>۲. علم</p>	<p>۵. شرایط امام از منظر شیعه امامیه</p>	
<p>۲. قلمرو علم امام (شناخت دین، تدبیر امور فردی و اجتماعی و حقایق عالم گذشته، حال و آینده).</p>			
<p>۳. احکام علم امام (حجیت برای امام و حجیت برای دیگران).</p>			
<p>۴. علم امام پیش از امامت و پس از آن.</p>			
<p>۱. ابعاد افضلیت (در علم، در اقوال و آرا و در عمل).</p>	<p>۳. افضلیت</p>		
<p>۲. ضرورت افضلیت (ادله عقلی و نقلی).</p>			
<p>۱. نظریه اهل سنت (معتزله، اشاعره، سلفیه و اهل حدیث و ماتریدیه)</p>	<p>۴. منصوب بودن امام از جانب پیامبر ۹ یا خود</p>		
<p>۲. نظریه شیعه (زیدیه، اسماعیلیه و امامیه)</p>			
<p>۱. ولایت تکوینی</p>	<p>۵. ولایت</p>		
<p>۲. ولایت تشریحی</p>			

۱. معرفت امام	۱. حق امام بر امت	۶. حقوق متقابل امام و امت	
۲. حب امام			
۳. اطاعت امام			
۱. تعلیم امت و تربیت نفوس مردم	۲. حق امت بر امام		
۲. اجرای عدالت در میان مردم			
۳. دفاع از حقوق مظلومان			
۱. اثبات امامت امام علی (عقلی و نقلی)		۷. امامت خاصه	
۲. اثبات امامت دیگر معصومان			
۳. انحصار امامان			
۴. سرّ تعیین امامت در امامان			
۵. ویژگی‌های اختصاصی هر یک از امامان			
		۱. ضرورت شناخت امام مهدی	
۳. شهودی - عرفانی	۲. نقلی	۱. عقلی	۲. روش‌های شناخت امام مهدی
۲. اجتماعی		۱. فردی	۳. آثار شناخت
۴. رابطه شناخت حضرت مهدی با توحید و نبوت			
۲. امام حجت خدا و واسطه فیض		۱. منجی موعود	۵. ضرورت وجود حضرت مهدی
۶. ولادت حضرت مهدی			
۱. ادله عقلی (اثبات غیبت به دلیل ضرورت وجود) و نقلی بر اثبات غیبت امام زمان		۷. غیبت	
۲. علل و حکمت غیبت			
۳. آثار غیبت در زندگی مردم			
۴. تمهیدات امامان برای غیبت			
۵. اوضاع فکری و فرهنگی شیعیان در غیبت			

۶. آثار و برکات	۱. نقش امام غایب در تکوین	
اعتقاد به امام غایب	۲. نقش امام غایب در تشریح	
۸. ظهور	۱. فلسفه ظهور امام مهدی ۷	
	۲. تحلیل و تبیین عقلی و نقلی علائم ظهور (علایم حتمی و غیر حتمی)	
	۳. تفاوت‌های علائم و شرایط ظهور	
	۴. بداء و ظهور	
	۵. تحلیل ظهور بر مبنای فلسفه تاریخ	
	۶. سنت‌های الهی در مورد ظهور	
	۷. بررسی مسئله آگاهی امام مهدی ۷ از زمان ۷ ظهور	
	۸. بررسی اختیاری یا جبری بودن ظهور امام ۷	
	۹. رابطه ظهور و قیامت	
	۱۰. بررسی امدادهای غیبی و اعجاز در ظهور	
	۱۱. بررسی تعیین زمان ظهور	
	۱۲. اعجاز و نقش آن در ظهور	
۹. فلسفه تشکیل حکومت جهانی حضرت مهدی ۷	۱. شاخص‌های حکومت عدل جهانی مهدوی (رشد و تکامل عقلانیت و خرد جمعی، گسترش عدل و قسط، رشد علم و تکنولوژی، گسترش رفاه مادی، امنیت و صلح جهانی و حاکمیت انحصاری اسلام در جهان)	
	۲. تعامل حضرت با ادیان و مکاتب در عصر ظهور	
	۳. حدود و قلمروهای آزادی در حکومت جهانی مهدوی	
	۴. جایگاه و منزلت انسان در حکومت جهانی	
۱۰. رجعت	۱. فلسفه رجعت در عصر ظهور	
	۲. ویژگی‌های رجعت	
	۳. رابطه رجعت و قیامت	

چهار. موضوعات جدید کلامی

۱. مهدویت و مبانی کلام جدید	۲۰. بحران معنا و منجی گرایی
۲. انتظار بشر از دین در عصر ظهور	۲۱. قرائت‌های گوناگون از امام مهدی ۷ در عصر غیبت
۳. سازگاری مهدویت و خاتمیت	۲۲. خاستگاه دین و مهدویت
۴. اومانیسم و اندیشه مهدویت	۲۳. کثرت گرایی و مهدویت
۵. مدرنیسم و اندیشه مهدویت	۲۴. تحول‌پذیری آموزه‌های مهدویت
۶. مبانی دموکراسی و اندیشه مهدویت	۲۵. کارکردهای اندیشه مهدویت
۷. هرمنوتیک و مهدویت	۲۶. اندیشه مهدویت از منظر مستشرقان
۸. تجربه دینی و تشرفات	۲۷. ایمان و ایمان گرایی و اندیشه مهدویت
۹. عقلانیت در جهان مدرن و عقل‌مداری در عصر ظهور	۲۸. گوهر دینی و اندیشه مهدویت
۱۰. حکومت مصلح و سکولاریسم	۲۹. راه کارهای دفاع عقلانی از مهدویت
۱۱. حکومت جهانی و تساهل و تسامح	۳۰. بحران معنویت و اندیشه مهدویت
۱۲. جهان امروز و پیش‌گویی‌های آخرالزمان	۳۱. اندیشه مهدویت و مکاتب فلسفی
۱۳. دین‌داری در عصر ظهور	۳۲. اندیشه مهدویت و پوزیتویسم
۱۴. معرفت‌شناسی مهدویت	۳۳. اندیشه مهدویت و آگزیستانسیالیسم
۱۵. جامعه مهدوی و لیبرالیسم	۳۴. قلمرو دین در اندیشه مهدویت
۱۶. تجربه دینی و امامت	۳۵. اندیشه مهدویت و ایدئولوژیک کردن دین
۱۷. زبان دین و اندیشه مهدویت	۳۶. رابطه علم و دین و اندیشه مهدویت
۱۸. معنای زندگی در اندیشه مهدویت	۳۷. رابطه دین و دنیا و اندیشه مهدویت
۱۹. جایگاه انسان در اندیشه مهدویت	

پنج. موضوعات عرفانی

۱. سیمای انسان کامل در عرفان	۱. رابطه امامت و ولایت در عرفان اسلامی
۱۲. اثبات ضرورت وجود انسان کامل در نظام هستی	۲. ممیزات اندیشه عرفانی شیعی درباره مهدویت
۱۳. انسان کامل از دیدگاه آیات و روایات	۳. جایگاه امام مهدی ۷ در عرفان
۱۴. ابعاد عرفانی ادعیه مرتبط با امام عصر ۷	۴. امام مهدی ۷ از منظر عارفانی چون: (حافظ، مولوی، ابن عربی، صدرالدین قونوی و سیدحیدر آملی و...)
۱۵. امام مهدی ۷ مظهر تامّ انسان کامل در آخرالزمان	۵. فوائد و آثار و خواص انسان کامل (امام مهدی ۷)
۱۶. امام مهدی ۷ و ختم ولایت در عرفان اسلامی	۶. تداوم انسان کامل در وجود عنصری ولی الله الاعظم
۱۷. مقامات امام مهدی ۷ در عرفان	۷. رابطه امامت و انسان کامل در عرفان اسلامی
۱۸. امام مهدی ۷ تجلی اسمای الهی	۸. ولایت باطنی انسان کامل (حضرت مهدی ۷)
۱۹. جایگاه انسان کامل (امام مهدی) در نظام هستی (انسان کامل (مهدی) واسطه فیض)	۹. خلافت انسان کامل (حضرت مهدی ۷)
۲۰. مدعیان مهدویت در فرق صوفیه	۱۰. حقیقت و ماهیت انسان کامل

شنش. موضوعات اخلاقی^۱

۱. مبادی و مبانی اخلاق مهدوی	۱۶. آثار نزدیک‌دانستن ظهور و تأثیر آن در اخلاق و تربیت جامعه
۲. نقش مبانی خداشناسی در اخلاق مهدوی	۱۷. نقش اخلاق در عظمت و پویایی جامعه منتظر
۳. نقش مبانی انسان‌شناسی در اخلاق مهدوی	۱۸. انتظار و پای‌بندی به هنجارهای اخلاقی
۴. عناصر و مؤلفه‌ها و شاخصه‌های اخلاق مهدوی	۱۹. نقش انتظار در تقویت امید
۵. ویژگی‌های نظام اخلاقی مهدوی	۲۰. نقش انتظار در کسب فضائل اخلاقی
۶. غایت و هدف اخلاق مبتنی بر اندیشه مهدویت	۲۱. تحلیل ساختار اخلاقی جامعه مهدوی
۷. نقش اخلاق مهدوی در تربیت خانوادگی و اجتماعی	۲۲. مفاسد اخلاقی پیش از ظهور
۸. چگونگی سعادت فرد یا جامعه در نظام اخلاقی مهدوی	۲۳. سیره اخلاقی و تربیتی امام مهدی ۷
۹. رابطه اخلاق مهدوی با فرهنگ و اقتصاد و سیاست	۲۴. مؤلفه‌های اخلاقی در اندیشه مهدویت
۱۰. تفاوت اساسی اخلاق سکولار با اخلاق مهدوی	۲۵. اخلاق کارگزاران حکومت مهدوی
۱۱. چگونگی نهادینه کردن اخلاق مهدوی را در جامعه	۲۶. ویژگی‌های اخلاقی منتظران
۱۲. رابطه و نسبت میان معنویت و اخلاق مهدوی	۲۷. بایسته‌های اخلاقی یاوران امام مهدی ۷

۱. از بانک موضوعات پژوهشکده مهدویت و آینده‌پژوهی استفاده شده است.

۱۳. تفاوت‌ها و تشابهات نظام اخلاقی مبتنی بر اندیشه مهدویت با نظام اخلاقی اسلام	۲۸. نقش آموزه‌های مهدوی در تعالی اخلاقی خانواده
۱۴. نقش اخلاق در هندسه تمدنی مهدویت	۲۹. آسیب‌های اخلاقی مدعیان دروغین
۱۵. تأثیر متقابل اخلاق مهدوی و پیشرفت و توسعه	

هفت. موضوعات تربیتی^۱

۱. اصول و مبانی تربیتی اندیشه مهدویت	۱۱. ویژگی‌های تربیتی منتظران
۲. الگوهای تربیتی در اندیشه مهدویت	۱۲. اصول و روش‌های انتقال آموزه‌های مهدوی به نوجوانان
۳. فرایند تربیت نسل منتظر	۱۳. اصول و روش‌های انتقال آموزه‌های مهدوی به جوانان
۴. نقش نهادهای دینی در ترویج نظام تربیتی انتظار محور	۱۴. راه کارهای تربیتی برای زمینه‌سازی ظهور
۵. آسیب‌شناسی تربیت دینی در عصر غیبت	۱۵. آثار تربیتی معرفت امام زمان ۷
۶. بحران معنویت در عصر غیبت و راه کارهای تربیتی در رفع آن	۱۶. ظرفیت نظریه‌پردازی اندیشه مهدویت در علوم تربیتی
۷. نقش خانواده در کارآمدی اندیشه مهدویت در تربیت نسل‌ها	۱۷. اندیشه مهدویت از منظر عقل و عاطفه
۸. تجلی امید در فرهنگ مهدویت و آثار تربیتی آن	۱۸. نقش خانواده در زمینه‌سازی ظهور
۹. آثار تربیتی عرضه اعمال بر امام زمان ۷	۱۹. نقش آموزه‌های مهدوی در تربیت دینی خانواده
۱۰. ابعاد و آثار تربیتی ادعیه مربوط به امام زمان ۷	۲۰. آسیب‌های تربیتی مدعیان دروغین

۱. از بانک موضوعات پژوهشکده مهدویت و آینده‌پژوهی استفاده شده است.

هشت. موضوعات روان‌شناسی^۱

۱. مؤلفه‌های انتظار از منظر روان‌شناسی	۸. معنایابی زندگی در پرتو اندیشه مهدویت
۲. اندیشه مهدویت و روان‌شناسی کمال	۹. شخصیت‌شناسی زمینه‌سازان ظهور
۳. آسیب‌شناسی روان‌شناختی اندیشه مهدویت	۱۰. زمینه‌های روانی پیروزی امام مهدی ۷
۴. رابطه انتظار و بهداشت روانی	۱۱. ظرفیت‌های نظریه‌پردازی اندیشه مهدویت در روان‌شناسی اجتماعی
۵. آثار روان‌شناختی باورداشت مهدویت	۱۲. اصول و بایسته‌های روان‌شناختی انتقال آموزه‌های مهدوی به نسل‌ها
۶. آثار روان‌شناختی غیبت امام زمان ۷	۱۳. روان‌شناسی مدعیان مهدویت
۷. آثار روان‌شناختی ادعیه مربوط به امام زمان ۷	۱۴. آسیب‌های روانی مدعیان دروغین

نه. موضوعات اجتماعی^۲

۱. جامعه‌پذیری مهدویت	۱. راه‌های تقویت باور به مهدویت
	۲. عوامل زمینه‌ساز ظهور (خانواده، مدرسه، و...)
۲. آثار اجتماعی اعتقاد به مهدویت	۱. در توسعه و پیشرفت جامعه
	۲. در روابط و محیط اجتماعی
	۳. در امنیت و نظم جامعه
	۴. در هویت اجتماعی
	۵. در انسجام و همبستگی اجتماعی
۳. فرهنگ مهدویت و انتظار	۱. رسانه‌ها و ترویج مهدویت
	۲. نقش نهادهای اجتماعی و سازمان‌ها در گسترش فرهنگ مهدوی

۱. از بانک موضوعات پژوهش‌گده مهدویت و آینده‌پژوهی استفاده شده است.

۲. از بانک موضوعات مؤسسه آینده روشن استفاده شده است.

۱. انواع دگرگونی (مثبت و منفی)	۴. تغییرات اجتماعی در گذر از غیبت به ظهور
۲. زمینه‌ها و عوامل تغییر	
۳. چگونگی تغییرات و دگرگونی‌ها	
۱. جهانی شدن و فرهنگ انتظار	۵. جهانی شدن
۲. تفاوت‌های جامعه مهدوی و جهانی سازی	
۳. ایجاد بسترهای لازم برای تحقق جامعه جهانی موعود	
	۶. نهادهای اجتماعی در عصر غیبت
۱. انواع انقلاب‌ها	۷. انقلاب در عصر غیبت
۲. انقلاب‌ها در طلیعه ظهور	
۳. آشوب‌های قبل از ظهور	
۱. ویژگی‌های شهرها در عصر غیبت	۸. شهرنشینی و تأثیرات آن در عصر غیبت
۲. آداب و روابط اجتماعی	
۳. مهاجرت	
۱. احزاب و دسته‌جات	۹. گروه‌های اجتماعی در عصر غیبت
۲. قومیت‌ها	
۳. هم‌سالان	
۴. رسانه‌ها	۱۰. هنجارها و ارزش‌ها در عصر غیبت
۵. خانواده	
۶. آموزش و پرورش	
۱. هنجارها و ارزش‌های منبعث از اندیشه مهدویت	۱۱. کج‌روی‌ها و ناهنجاری‌ها در عصر غیبت
۲. راه‌های انتقال ارزش‌های مهدوی به نسل نو	
۱. علل و خاستگاه کج‌روی‌ها و ناهنجاری‌ها در عصر غیبت	۱۲. جنگ و ارتش در عصر غیبت
۲. شیوه‌های مقابله و درمان کج‌روی‌ها و ناهنجاری‌ها در عصر غیبت	
۱. نیروهای مسلح و سازماندهی آنها	۱۲. جنگ و ارتش در عصر غیبت
۲. سلاح‌های کشتار جمعی	
۳. تروریسم	
۴. بازدارندگی	۵. برخورد با دشمنان (شیوه‌های مقابله)

۱۳. قومیت و نژاد در عصر غیبت	۱. گروه‌های قومی	۳. تبعیض‌های قومی
	۲. تعصبات قومی	۴. تعامل و همکاری اقوام
۱۴. کنش اجتماعی متقابل در عصر غیبت	۱. انواع ارتباطات	
	۲. صورت‌های مختلف کنش‌ها (روابط جمعی، جشن‌ها و مراسم‌ها)	
۱۵. تغییرات اجتماعی در عصر غیبت	۱. روابط اجتماعی	۳. نظام‌های اقتصادی و اجتماعی
	۲. ساختار حکومت	۴. نهادها
۱۶. هنجارها و ارزش‌های جامعه مهدوی	۱. فردی	۲. اجتماعی
۱۷. ویژگی‌های نظام اجتماعی	۱. کنش‌های اجتماعی	۴. انواع خانواده (هسته‌ای و گسترده)
	۲. رابطه حاکم و مردم	۵. آزادی
	۳. علم و تکنولوژی	۶. امنیت
۱۸. عدالت اجتماعی در جامعه مهدوی	۱. برنامه عملی و شیوه عدالت اجتماعی در جامعه مهدوی	
	۲. حدود عدالت اجتماعی در جامعه مهدوی	
	۳. واکنش‌ها و دیدگاه‌ها درباره عدالت اجتماعی مهدوی	
	۴. موانع استقرار عدالت اجتماعی مهدوی	
۱۹. جمعیت	۱. تعداد	۲. رشد
		۳. کنترل
۲۰. آسیب‌شناسی قبل از ظهور	۱. آسیب‌شناسی در حوزه بینش‌ها و ارزش‌ها و رفتارها	
	۲. آسیب‌شناسی در حوزه نهادهای اجتماعی	
	۳. آسیب‌شناسی در حوزه مراسم‌های دینی و جشن‌های مذهبی	

ده. موضوعات حقوقی^۱

۱. ساختار حکومت امام زمان 7 و مقایسه آن با حکومت‌های فعلی	الف) حقوق عمومی
۲. حقوق متقابل مردم و حکومت امام زمان 7	
۳. جایگاه شورا و مشورت در حکومت امام زمان 7	
۴. شیوه مشارکت مردم در نظام سیاسی و حکومتی امام زمان 7	
۵. نظارت متقابل دولت و مردم در حکومت امام زمان 7	
۶. قانون و قانون‌گذاری در حکومت جهانی حضرت مهدی 7	
۷. مفهوم حاکمیت در حکومت مهدوی	
۱. احوال شخصیه اقلیت‌های دینی در حکومت امام زمان 7	ب) حقوق خصوصی
۲. مالکیت خصوصی و حدود آن در حکومت مهدوی	
۳. تابعیت و شهروندی در حکومت امام زمان 7	
۱. حقوق بین‌الملل و حکومت جهانی حضرت مهدی 7	ج) حقوق بین‌الملل
۲. معاهدات بین‌المللی در حکومت امام زمان 7	
۳. جایگاه سازمان‌های بین‌المللی و منطقه‌ای در حکومت جهانی امام زمان 7	
۴. هم‌زیستی مسالمت‌آمیز پیروان ادیان در حکومت جهانی حضرت مهدی 7	
۱. مبانی قضاوت و داوری در حکومت امام زمان 7	د) حقوق جزا
۲. اجرای حدود در عصر ظهور	
۳. شیوه‌های پیش‌گیری از جرائم در حکومت امام زمان 7	
۴. سیاست کیفری حکومت امام زمان 7	
۵. آیین دادرسی در حکومت مهدوی	

۱. از بانک موضوعات مؤسسه آینده روشن استفاده شده است.

۱. اصل مساوات و برابری در حکومت جهانی حضرت مهدی 7	ه) حقوق بشر
۲. آزادی اندیشه و بیان در حکومت امام زمان 7	
۳. شیوه برخورد امام زمان 7 با مخالفان سیاسی خود	
۴. آزادی و حدود آن در حکومت مهدوی	
۵. کرامت انسانی و حق تعیین سرنوشت در حکومت امام زمان 7	
۶. حقوق مدنی - سیاسی در حکومت امام زمان 7	
۷. حقوق زن در حکومت حضرت مهدی 7	
۸. حقوق شهروندی در حکومت جهانی مهدوی	
۹. توسعه و رفاه اجتماعی در حکومت جهانی حضرت مهدی 7	
۱۰. حریم خصوصی شهروندان در حکومت امام زمان 7	
۱۱. حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در حکومت امام زمان 7	

یازده. موضوعات سیاسی^۱

الف) اندیشه سیاسی عصر غیبت صغری (ضرورت‌های سیاسی، اجتماعی غیبت صغری)	
۱. ضرورت‌های سیاسی اجتماعی غیبت کبری	ب) اندیشه سیاسی عصر غیبت کبری
۲. تأثیرات عصر غیبت بر نظریه سیاسی شیعه	
۳. جایگاه مهدویت در اندیشه سیاسی اسلام	
۴. سیمای سیاسی منتظران	
۵. موعودگرایی در اندیشه سیاسی شیعه	
۶. ولایت فقیه و حل معضلات سیاسی اجتماعی جامعه اسلامی در غیاب امام معصوم 7	
۷. حکومت مطلوب در عصر غیبت	
۸. آثار سیاسی - اجتماعی اعتقاد به مهدویت	

۱. از بانک موضوعات پژوهشکده مهدویت و آینده‌پژوهی استفاده شده است.

۹. انتظار و نظریه پایان تاریخ	
۱۰. مسئولیت دولت اسلامی و نهادهای آن در ترویج فرهنگ مهدویت	
۱۱. مهدویت در اندیشه سیاسی اهل سنت	
۱۲. تلقی و برداشت مدرنیسم از مسئله مهدویت و انتظار	
۱۳. تأثیر متقابل انقلاب اسلامی و فرهنگ مهدویت	
۱۴. آسیب‌شناسی انتظار در جامعه اسلامی	
۱۵. نقش مهدویت در بازآفرینی هویت اسلامی	
۱۶. تحقق عدالت مهدوی در عصر غیبت	
۱۷. راه کارهای اجرایی عدالت مهدوی در عصر غیبت	
۱۸. چالش‌ها و موانع تحقق عدالت مهدوی در عصر غیبت	
۱۹. فرهنگ انتظار و اندیشه پیروزی حق بر باطل	
۱. زمینه‌های سیاسی اجتماعی حکومت جهانی حضرت مهدی ۷	ج) آستانه ظهور
۲. نقش و جایگاه مردم در شکل‌گیری حکومت امام زمان ۷	
۳. فرآیند شکل‌گیری یاران حضرت مهدی ۷ در آستانه ظهور	
۴. وضعیت سیاسی جهان در آستانه ظهور	
۵. وضعیت سیاسی جهان اسلام در آستانه ظهور	
۶. جایگاه تسلیحات مدرن در قیام حضرت مهدی ۷	
۷. عملکرد قدرت‌های استکباری هنگام قیام امام زمان ۷	
۱. نقش و جایگاه مردم در حکومت امام زمان ۷	د) عصر ظهور
۲. سیمای مدینه فاضله مهدوی	
۳. حکومت امام زمان ۷ و چالش‌های سیاسی فراروی آن	
۴. مفهوم سیاست در مدینه فاضله مهدوی	
۵. صلح و امنیت در حکومت جهانی حضرت مهدی ۷	
۶. سیره سیاسی و حکومتی حضرت مهدی ۷	

۷. حکومت امام زمان و رابطه دین و سیاست	
۸. تساهل و تسامح در حکومت امام زمان ۷	
۹. الگوی توسعه سیاسی در حکومت حضرت مهدی ۷	
۱۰. الگوی مدیریت سیاسی در دولت مهدوی	
۱۱. اهداف و آرمان‌های سیاسی حکومت امام زمان ۷	
۱۲. جایگاه مخالفین در حکومت حضرت مهدی ۷	
۱۳. انتقاد سیاسی و مسئولیت‌پذیری در حکومت جهانی حضرت مهدی ۷	
۱۴. الگوی فرهنگ سیاسی در حکومت جهانی حضرت مهدی ۷	
۱۵. مبانی مشروعیت در نظام سیاسی مهدوی	
۱۶. ماهیت قدرت سیاسی در حکومت جهانی حضرت مهدی ۷	
۱۷. الگوی توسعه سیاسی در دولت مهدوی	
۱۸. مبانی و حدود آزادی سیاسی در حکومت جهانی حضرت مهدی ۷	
۱۹. جایگاه حکومت جهانی حضرت مهدی ۷ در میان تئوری‌های حکومت	
۲۰. راه‌کارها و ابزارهای اجرایی عدالت در حکومت امام زمان ۷	
۲۱. سازوکار عدالت در نظام سیاسی مهدوی	
۱. شرایط سیاسی اجتماعی جهان اسلام در عصر غیبت صغری	ه) جامعه‌شناسی سیاسی عصر غیبت صغری
۲. بررسی وضعیت سیاسی اجتماعی شیعیان در عصر غیبت صغری	
۳. نقش نواب خاص در مدیریت جامعه اسلامی	
۴. جایگاه سیاسی اجتماعی نهاد وکالت	
۵. عملکرد سیاسی مدعیان نیابت	
۶. بررسی اقدامات ستیزه‌جویانه خلفای عباسی در مواجهه با آخرین امام	
۷. زمینه‌سازی سیاسی ائمه برای ورود شیعیان به غیبت صغری	

۱. سیمای سیاسی منتظران	(و) جامعه‌شناسی سیاسی عصر غیبت کبرا
۲. جریان‌شناسی مهدوی در دوران معاصر	
۳. جریان‌شناسی سیاسی متمدیان در تاریخ اسلام	
۴. ماهیت و عملکرد سیاسی و اجتماعی انجمن حجتیه، آثار و پی‌آمدهای آن	
۵. نقد و بررسی عملکرد گروه‌ها و جریان‌های سیاسی اجتماعی فعال در زمینه مهدویت	
۶. نقش منجی‌گرایی در جنبش‌های اسلامی	
۷. کارکرد سیاسی اجتماعی نماز جمعه و دعای ندبه و... در عصر غیبت	
۸. نقش حکومت ولایی در زمینه‌سازی حکومت جهانی حضرت مهدی 7	
۹. شیوه‌های ترویج فرهنگ مهدوی در جامعه اسلامی	
۱۰. کارکردهای سیاسی فرهنگ مهدوی در جامعه اسلامی	
۱۱. رسانه‌ها و مهدویت	
۱۲. آسیب‌شناسی فرهنگ سیاسی مهدویت در جامعه اسلامی	
۱۳. نقش مهدویت در انقلاب اسلامی	
۱۴. شگردهای سیاسی نظام رسانه‌ای غربی در مقابله با فرهنگ مهدویت	
۱۵. موضع سیاسی غرب در مقابل فرهنگ مهدویت	
۱. نقش جنگ و خشونت در انقلاب حضرت مهدی 7	(ز) جامعه‌شناسی سیاسی آستانه ظهور
۲. وضعیت سیاسی جهان در آستانه ظهور	
۳. وضعیت سیاسی و اجتماعی مسلمانان در آستانه ظهور	
۴. فرآیند شکل‌گیری لشکر و یاران حضرت مهدی 7	
۵. موضع دشمنان و مخالفان سیاسی حضرت در آستانه ظهور	

۱. ویژگی‌های کارگزاران حکومت امام زمان 7	ح) جامعه‌شناسی سیاسی عصر ظهور
۲. جایگاه احزاب و گروه‌های سیاسی در حکومت امام زمان 7	
۳. نقش و جایگاه زنان در حکومت حضرت مهدی 7	
۴. طبقات اجتماعی و جایگاه آنان در حکومت امام زمان 7	
۵. جایگاه نخبگان در حکومت حضرت مهدی 7	
۶. مدینه فاضله و حکومت امام زمان 7	
۱. دیدگاه و عملکرد مسیحیت صهیونیسم درباره مهدویت	ط) مباحث تطبیقی
۲. مفهوم عدالت در گفتمان مهدویت و اندیشه‌های سیاسی غرب	
۳. منجی‌گرایی در نظریه‌های سیاسی معاصر	
۱. نظم نوین جهانی و ارتباط آن با حکومت جهانی امام زمان 7.	ی) روابط بین‌الملل
۲. جهانی‌شدن و حکومت امام زمان 7، تعامل یا تعارض	
۳. آثار و پیامدهای جهانی‌شدن و مسئله مهدویت	
۴. وضعیت قدرت‌ها در آستانه ظهور	

دوازده. موضوعات فرجام‌شناسی و آینده‌پژوهی^۱

۴. پوپر و جامعه باز و دشمنانش	۱. مارکس و جامعه بی‌طبقه	الف) فرجام‌گرایی در میان مکاتب غربی
۵. هانتینگتون و برخورد تمدن‌ها	۲. نیچه و بازگشت جاودانه	
۶. فرانسیس فوکویاما و پایان تاریخ	۳. اشپینگر و بازگشت تمدن‌ها	
۱. بررسی نظریات ادواری فلسفه تاریخ (ابن‌خلدون، اشپینگر، توین‌بی)	ب) بررسی نظریات فلسفه تاریخ	
۲. بررسی نظریات تکاملی فلسفه تاریخ (کانت، هگل، مارکس)		
۳. بررسی قیام و انقلاب امام مهدی 7 از منظر فلسفه تاریخ		

۱. از بانک موضوعات پژوهش‌شکده مهدویت و آینده‌پژوهی استفاده شده است.

۵. فارابی	۳. فرانسیس بیکن ۴. آگوستین	۱. افلاطون ۲. تامس مور	ج) مدینه‌های فاضله فیلسوفان و مقایسه آنها با اندیشه مهدویت
۱. چشم‌انداز تمدن اسلامی با تاکید بر چشم‌انداز آرمانی مهدویت			د) مهدویت و انقلاب اسلامی
۲. مهدویت و نقش آن در آینده‌تمدنی اسلام			
۳. انقلاب اسلامی و تحلیل آینده‌پژوهانه از نشانه‌های ظهور			
۴. انقلاب اسلامی و آینده‌پژوهی جریان‌ات انحرافی مهدویت			

نتیجه‌گیری

گرچه خاستگاه اولیه مدیریت دانش برای بهره‌وری بیشتر سازمان‌ها و نهادهای مختلف بوده، اما با توجه به کارایی و اهمیت آن، به حوزه مطالعات و پژوهش‌ها در حوزه‌های مختلف علوم به‌ویژه علوم انسانی نیز وارد گردید و از این راه می‌تواند کمک فراوانی به روان‌سازی تبادل اطلاعات داشته باشد. لازم است پژوهشگران، مراکز و نهادهای پژوهشی، مدیریت دانش در حوزه معارف مهدوی را با هماهنگی، مشارکت و همکاری جدی بگیرند و آن را یک ضرورت انکارناپذیر که دارای فواید بسیاری است مورد توجه قرار دهند.

مدیریت دانش مهدوی را می‌توان در چند حوزه ذیل پیگیری کرد:

الف) موضوعات و مسایل مهدوی؛ ب) منابع مکتوب و دیجیتال مهدوی؛ ج) مراکز و نهادهای مهدویت پژوه؛ د) اشخاص حقیقی کارشناس و عالم به مباحث مهدوی.

در این مقاله با هدف تشکیل مدیریت دانش مهدوی، مهم‌ترین موضوعات و مسایل مرتبط با مهدویت که نیازمند پژوهش است، بررسی شد. این موضوعات ابتدا در دو حوزه کلی تقسیم گردید:

الف) موضوعات برون‌دینی و بین‌الادیانی با محوریت باور به منجی موعود، ب) موضوعات درون‌دینی، با محوریت باور به مهدویت اسلامی. موضوعات درون‌دینی نیز به چند دسته تقسیم گردید:

۱. موضوعات قرآنی؛ ۲. موضوعات حدیثی؛ ۳. موضوعات کلامی؛ ۴. موضوعات

جدید کلامی؛ ۵. موضوعات عرفانی؛ ۶. موضوعات اخلاقی؛ ۷. موضوعات تربیتی؛ ۸. موضوعات روان‌شناختی؛ ۹. موضوعات اجتماعی؛ ۱۰. موضوعات حقوقی؛ ۱۱. موضوعات سیاسی؛ ۱۲. موضوعات فرجام‌شناسی و آینده‌پژوهی.

در نهایت با هدف روان‌سازی تبادل اطلاعات و تسهیل در امر پژوهش‌های مهدوی، برای هر یک از موضوعات یادشده، ریز موضوعات و مسایل مختلفی که می‌تواند نیازمندی‌های موضوع‌شناسی را در حوزه مهدویت پاسخ‌گو باشد، ذکر شده است.

کتاب‌نامه

۱. قرآن کریم
۲. ابن حنبل، احمد بن محمد (۱۴۱۵ق)، احادیث المهدی من مسند ابن حنبل، چ ۵، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۳. اخوان، پیمان و روح‌الله باقری (۱۳۹۵)، مدیریت دانش از ایده تا عمل، چ ۷، تهران: نشر آتی‌نگر.
۴. اخوان، پیمان و الهام جودی (۱۳۹۳)، گام‌های عملیاتی مدیریت دانش، چ ۲، تهران: نشر آتی‌نگر.
۵. اربلی، علی بن عیسی (۱۴۰۳ق)، کشف الغمہ فی معرفہ الائمہ، بیروت: نشر دارالاضواء.
۶. حاکم نیشابوری، محمد بن عبدالله (۱۴۲۰ق)، المستدرک علی الصحیحین، بیروت: مکتبۃ العصریہ.
۷. سیوطی، عبدالرحمن بن ابی بکر جلال‌الدین (۱۴۲۴ق)، الحاوی للفتاوی، بیروت: دارالطباعه و النشر.
۸. صادقی تهرانی، محمد (۱۳۸۲)، بشارات عهدین، تهران: نشر امید فردا.
۹. صدر، محمدباقر (۱۴۱۷ق)، بحث حول المهدی، با مقدمه دکتر عبدالجبار شراره، قم: دایرة المعارف فقه اسلامی.
۱۰. صدوق، محمد بن علی (۱۳۹۵ق)، کمال‌الدین و تمام‌النعمة، چ ۲، تهران: نشر اسلامیہ.
۱۱. طبرانی، سلیمان بن احمد (۱۳۹۸ق)، المعجم الکبیر، مصر: مکتبۃ ابن تیمیہ.
۱۲. طوسی، محمد بن حسن (بی‌تا)، التبیان فی تفسیر القرآن، چ ۱، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۱۳. _____ (۱۴۱۱ق)، الغیبة، چ ۱، قم: دارالمعارف الاسلامیہ.
۱۴. عباد، محسن (۱۴۰۰ق)، «الردّ علی من أنکر أحادیث المهدی»، بی‌جا: مجلّه: الجامعة الاسلامیة، ش ۴۵.

۱۵. _____ (۱۳۸۸ق)، «عقیده أهل السنة و الأثر في المهدي المنتظر»، بی‌جا: مجله: الجامعة الاسلامیه، ش ۳.
۱۶. قمی، علی بن ابراهیم (۱۴۰۴ق)، تفسیر القمی، قم: دارالکتاب.
۱۷. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق)، الکافی، چ ۴، تهران: نشر دارالکتب الاسلامیه.
۱۸. گنجی شافعی، محمد بن یوسف (۱۴۰۴ق)، البیان فی اخبار صاحب الزمان، بیروت: احیاء التراث اهل البيت ۸.
۱۹. متقی هندی، علی بن حسام (۱۴۱۹ق)، کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال، بیروت: دارالکتب العلمیه.
۲۰. مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ق)، بحار الانوار، چ ۲، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۲۱. مفید، محمد بن محمد (۱۴۱۳ق)، الإرشاد فی معرفة حجج الله علی العباد، چ ۱، قم: کنگره شیخ مفید.
۲۲. مقدسی شافعی، یوسف بن یحیی (۱۴۲۸ق)، عقد الدرر فی اخبار المنتظر، چ ۳، قم: نشر مسجد جمکران.
۲۳. نعمانی، ابن ابی زینب (۱۳۹۷ق)، الغیبه، چ ۱، تهران: نشر صدوق.